

„Chowanna”	Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego	Katowice 2007	R. L (LXIII)	T. 1 (28)	s. 53–62
------------	--	---------------	-----------------	--------------	----------

Elżbieta TURSKA

Osoby niepełnosprawne na rynku pracy – sytuacja kobiet i mężczyzn pozostających bez pracy

Osoby niepełnosprawne na polskim rynku pracy

Niepełnosprawność jest jednym z poważniejszych zjawisk i problemów współczesnego świata. Znaczenie tych problemów wynika z ich zwiększających się rozmiarów i powszechności występowania w populacji, a także z konsekwencji, jakie niepełnosprawność wywołuje w sensie zarówno indywidualnym, jak i społecznym.

Problemy ludzi niepełnosprawnych, przez całe lata niezauważane i lekceważone, w ostatnim czasie doczekały się większego zainteresowania ze strony organizacji rządowych i społecznych, a także tzw. przeciętnych obywateli. Dzieje się tak za sprawą większej świadomości znacznej części polskiego społeczeństwa i za sprawą samych niepełnosprawnych, którzy pełnym głosem zaczęli domagać się wyrównania ich szans i możliwości aktywnego uczestniczenia w życiu społecznym.

Jak wynika z danych przedstawionych przez Główny Urząd Statystyczny pochodzących z Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań przeprowadzonego w 2002¹ roku, w Polsce szybko zwiększa się liczba nie-

¹ www.stat.gov.pl

pełnosprawnych – w 2002 roku było ich prawie 5,5 mln – o 1,7 mln więcej niż w 1988 roku. Oznacza to, że niepełnosprawny jest co siódmy Polak. Wśród osób niepełnosprawnych 52,9% stanowią kobiety. Jedną z głównych przyczyn tego zjawiska jest starzenie się społeczeństwa. Potwierdza to fakt, że 60% niepełnosprawnych to osoby w wieku poprodukcyjnym.

Sposobem na uzyskanie przez osoby niepełnosprawne właściwego miejsca w społeczeństwie jest kompleksowa rehabilitacja, rozumiana jako „zapewnienie osobom niepełnosprawnym jak najpełniejszej samorealizacji i rozwoju osobistego” (Ostrowska-Szczepankowska, 1998, s. 14). Za jeden z podstawowych celów tak rozumianej rehabilitacji uważa się przywrócenie osobom niepełnosprawnym „pełnej lub maksymalnej do osiągnięcia sprawności fizycznej i psychicznej, zdolności do pracy i zarabkowania oraz zdolności do brania czynnego udziału w życiu społecznym” (Limanowska, 1993, s. 678).

W swoich rozważaniach pragnę zwrócić uwagę na ważność i rolę rehabilitacji zawodowej, ponieważ na współczesnym rynku pracy osoby niepełnosprawne są grupą, która znajduje się w szczególnie trudnej sytuacji, grupą najbardziej narażoną na bezrobocie.

Z analizy dostępnych danych² wynika, że osoby niepełnosprawne są obecne na rynku pracy w stopniu daleko niewystarczającym (zarówno wskaźnik aktywności zawodowej, jak i wskaźnik zatrudnienia osób niepełnosprawnych jest ponad trzykrotnie niższy niż osób sprawnych). Dominują wśród nich osoby starsze, gorzej wykształcone, znacznie mniej mobilne zawodowo od ogółu mieszkańców kraju, co pogłębia ich zdecydowanie mniejszą konkurencyjność na rynku pracy. Na wysokie bezrobocie, szczególnie bezrobocie długotrwałe, przekłada się niski poziom wykształcenia (60% niepełnosprawnych osób bezrobotnych od czasu dłuższego niż 12 miesięcy ma wykształcenie gimnazjalne i niższe). Jednocześnie, każdego roku niewielu bezrobotnych korzysta ze szkoleń, a liczba przeszkolonych w ciągu ostatnich lat wykazuje tendencję spadkową.

Na przeszkodzie w uzyskaniu pracy przez osoby niepełnosprawne stoją też uprzedzenia i stereotypy. Wiedza pracodawców, zarówno w zakresie rozwiązań prawnych wspierających zatrudnianie osób niepełnosprawnych, jak i problemów wynikających z niepełnosprawnością, jest zdecydowanie niewystarczająca. Zmiana stosunku pracodawców i pełnosprawnych pracowników do osób niepełnosprawnych jest jednym z warunków procesu wyrównywania szans oraz integracji zawodowej i społecznej. Wyniki dostępnych badań³ wyraźnie wskazują na niechęć pracodawców do zatrud-

² <http://www.bezrobocie.net/>

³ <http://www.niepelnosprawni.info/>

niania osób niepełnosprawnych o poważnych dysfunkcjach bądź wchodzących po raz pierwszy na rynek pracy – ze względu na brak doświadczenia zawodowego oraz na niskie kwalifikacje lub ich brak. Sytuacja osób niepełnosprawnych wymaga zatem zespołu działań kompleksowych umożliwiających im poradzenie sobie ze szczególnie trudnymi warunkami na rynku pracy.

Sytuacja bezrobotnych kobiet i mężczyzn – analiza porównawcza grupy bezrobotnych sprawnych oraz bezrobotnych niepełnosprawnych

W czerwcu 2005 roku w porównaniu do czerwca 2004 roku zanotowano spadek liczby zarejestrowanych bezrobotnych i stopy bezrobocia. Większa niż przed rokiem była liczba bezrobotnych nowo zarejestrowanych, ale wzrosła również liczba bezrobotnych wyrejestrowanych z ewidencji urzędów pracy. W latach wcześniejszych w grupie osób bezrobotnych było zdecydowanie więcej kobiet niż mężczyzn, natomiast w IV kwartale 2003 roku liczba bezrobotnych kobiet według BAEL była o 117 tys. niższa niż liczba bezrobotnych mężczyzn i wynosiła 1578 tys. Kobiety stanowiły więc 48,2% ogółu bezrobotnych. Być może wynika to z faktu, że jednocześnie generalnie zmniejszył się odsetek kobiet pracujących zawodowo w porównaniu z takim wskaźnikiem z roku 1988 (45,7%) i w roku 1998 wynosił 43,9%. Szczegółowe dane dotyczące struktury bezrobotnych w omawianym okresie przedstawia GUS⁴.

W zbiorowości bezrobotnych osób niepełnosprawnych udział kobiet jest od lat mniejszy niż udział mężczyzn. Dane porównawcze zaprezentowane w niniejszym opracowaniu dotyczą Bytomia – miasta, w którym od wielu lat odnotowuje się najwyższą stopę bezrobocia – w grudniu 2004 roku wynosiła ona 26,7%, podczas gdy w całym województwie śląskim – 16,0%. W grudniu 2004 roku liczba bezrobotnych wynosiła 16 912, liczniejszą grupę stanowiły kobiety (9413). Na podstawie danych PUP w Bytomiu można stwierdzić, że struktura bezrobocia wśród niepełnosprawnych kobiet i mężczyzn jest podobna do struktury grupy osób bezrobotnych sprawnych – w latach

⁴ <http://www.bezrobocie.net/>

2003 i 2004 zarejestrowano mniej niepełnosprawnych bezrobotnych kobiet niż mężczyzn.

Tabela 1

**Zarejestrowane osoby niepełnosprawne bezrobotne
według kryterium płci (dane PUP w Bytomiu)**

Rok	Mężczyźni		Kobiety		Razem	
	N	%	N	%	N	%
2003	500	52,2	458	47,8	958	100,0
2004	527	53,7	455	46,3	982	100,0

Wykształcenie, jego poziom i rodzaj stanowią dziś ważny czynnik wpływający na skuteczne radzenie sobie z sytuacją bezrobocia, jednocześnie nie jest to czynnik chroniący przed bezrobociem. Zdecydowana większość osób bezrobotnych legitymuje się niskim wykształceniem, jednak kobiety pozostające bez pracy są lepiej wykształcone niż bezrobotni mężczyźni (tab. 2 i 3). Ponad 50% bezrobotnych kobiet ma wykształcenie średnie, policealne lub wyższe, podczas gdy analogiczny odsetek wśród mężczyzn wynosi około 32%. Jednak mimo iż pracujące kobiety w większości mają co najmniej średnie wykształcenie, to rzadko zajmują stanowiska kierownicze, szczególnie w jednostkach wyższego szczebla. W grupie osób na stanowiskach kierowniczych kobiety stanowiły w 2003 roku 35%, a tylko 29% z nich to pracodawcy. W sektorze prywatnym jest ich mniej niż mężczyzn, więcej pracuje w sektorze publicznym. Szczegółowe dane na temat stopy bezrobocia określone według kryterium płci i wykształcenia w analizowanym okresie przedstawia GUS⁶.

Dane PUP w Bytomiu potwierdzają tę ogólną prawidłowość dotyczącą struktury wykształcenia wśród osób bezrobotnych – również w grupie niepełnosprawnych bezrobotnych najwięcej jest osób z wykształceniem podstawowym i niepełnym podstawowym oraz z wykształceniem zawodowym zasadniczym. Taka sytuacja bardzo utrudnia znalezienie zatrudnienia na współczesnym rynku pracy, ponieważ rynek ten zdecydowanie preferuje osoby wykształcone, mające dodatkowe kwalifikacje i umiejętności. Jednocześnie można stwierdzić, że również kobiety bezrobotne niepełnosprawne są lepiej wykształcone niż bezrobotni mężczyźni, szczególnie dotyczy to średniego poziomu wykształcenia.

⁵ <http://gospodarka.gazeta.pl>

⁶ <http://www.stat.gov.pl>

Tabela 2

**Zarejestrowane osoby niepełnosprawne
według poziomu wykształcenia (rok 2003)**

Wykształcenie	Rok 2003			
	mężczyźni	%	kobiety	%
Wyższe	6	1,2	5	1,1
Policealne i średnie zawodowe	59	11,8	48	10,5
Średnie ogólnokształcące	7	1,4	27	5,9
Zasadnicze zawodowe	176	35,2	154	33,5
Gimnazjalne	0	0,0	0	0,0
Podstawowe i niepełne podstawowe	252	50,4	224	49,0
R a z e m	500	100,0	458	100,0

Tabela 3

**Zarejestrowane osoby niepełnosprawne
według poziomu wykształcenia (rok 2004)**

Wykształcenie	Rok 2004			
	mężczyźni	%	kobiety	%
Wyższe	11	2,1	2	0,4
Policealne i średnie zawodowe	69	13,1	77	17,0
Średnie ogólnokształcące	8	1,4	26	5,7
Zasadnicze zawodowe	176	33,3	165	36,3
Gimnazjalne	1	0,1	0	0,0
Podstawowe i niepełne podstawowe	262	50,0	185	40,6
R a z e m	527	100,0	455	100,0

Mimo że współczesny rynek pracy preferuje osoby młode, a bariera wieku stanowi jedną z zasadniczych przeszkód w poszukiwaniu zatrudnienia, zauważyć trzeba, że w grupie osób sprawnych bezrobotnych najwięcej jest ludzi młodych. Być może oni właśnie mają najwyższe oczekiwania.

Struktura wiekowa grupy niepełnosprawnych bezrobotnych zarejestrowanych w PUP w Bytomiu jest odmienna – w grupie tej znajduje się najwięcej osób w wieku średnim, dotyczy to szczególnie dwóch kategorii wieku: 35–44 lata oraz 45–54 lata. Jednocześnie w grupie niepełnosprawnych bezrobotnych w wieku 55–59 lat w ostatnim czasie zaryso-

wała się największa dynamika wzrostu – zapewne stanowi to konsekwencję procesu starzenia się i nasilającej się w związku z tym niepełnosprawności (tab 4 i 5).

Tabela 4

**Struktura grupy niepełnosprawnych
bezrobotnych z uwzględnieniem wieku
(dane PUP, rok 2003)**

Przedział wiekowy	Rok 2003			
	mężczyźni	%	kobiety	%
18–24	49	9,8	38	8,3
25–34	98	19,6	78	17,0
35–44	105	21,0	126	27,5
45–54	192	38,4	195	42,6
55–59	38	7,6	20	4,4
60 i więcej	18	3,6	1	0,2
R a z e m	500	100,0	458	100,0

Tabela 5

**Struktura grupy niepełnosprawnych
bezrobotnych z uwzględnieniem wieku
(dane PUP, rok 2004)**

Przedział wiekowy	Rok 2004			
	mężczyźni	%	kobiety	%
18–24	50	9,5	41	9,0
25–34	94	17,8	60	13,2
35–44	109	20,7	124	27,3
45–54	199	37,8	187	41,1
55–59	59	11,2	43	9,4
60 i więcej	16	3,0	0	0,0
R a z e m	527	100,0	455	100,0

O stanie bezrobocia decyduje tzw. płynność bezrobocia, czyli wzajemne relacje „napływu” i „odpływu” bezrobotnych. Generalnie, mniejszą płynnością charakteryzuje się bezrobocie kobiet niż bezrobocie mężczyzn, co oznacza, że napływ kobiet do bezrobocia jest mniejszy niż mężczyzn, ale ich

odpływ z bezrobocia jest również mniejszy. Szczególnie trudno znaleźć pracę kobietom powracającym na rynek pracy po dłuższej przerwie oraz poszukującym pierwszej pracy (tab. 6).

Tabela 6

Płynność bezrobocia rejestrowanego kobiet i mężczyzn w latach 1994–2003

Lata	Mężczyźni			Kobiety		
	napływ do bezrobocia	odpływ z bezrobocia	saldo	napływ do bezrobocia	odpływ z bezrobocia	saldo
1994	1 145	1 184	–39	949	962	–13
1995	1 270	1 433	–163	1 101	1 147	–46
1996	1 186	1 381	–195	1 039	1 113	–192
1997	1 093	1 353	–260	959	1 231	–272
1998	1 140	1 103	+37	988	1 020	–32
1999	1 395	1 113	+282	1 167	932	+235
2000	1 340	1 172	+168	1 136	952	+184
2001	1 406	1 144	+262	1 070	919	+151
2002	1 425	1 326	+99	1 126	1 122	+4
2003	1 471	1 501	–30	1 172	1 183	–11

Źródło: Dane Głównego Urzędu Statystycznego <http://www.stat.gov.pl>

Dane PUP w Bytomiu wskazują na podobną tendencję – w ostatnich latach odnotowano liczniejszy odpływ z bezrobocia niepełnosprawnych mężczyzn niż kobiet (tab. 7). Można przewidywać więc, że większa liczba niepełnosprawnych mężczyzn znalazła zatrudnienie na lokalnym rynku pracy.

Tabela 7

Wyrejestrowane osoby niepełnosprawne według kryterium płci (dane PUP w Bytomiu)

Rok	Mężczyźni		Kobiety	
	N	%	N	%
2003	309	61,2	196	38,8
2004	355	60,0	241	40,0

Relatywnie mniejsza płynność bezrobocia kobiet sprawia, że częściej niż mężczyźni są one zagrożone bezrobociem długotrwałym. W IV kwarta-

le 2003 roku 57,5% bezrobotnych kobiet i 54,2% bezrobotnych mężczyzn poszukiwało pracy dłużej niż rok. Również bezrobotne kobiety niepełnosprawne częściej niż mężczyźni pozostają długotrwale bezrobotne, chociaż różnica ta nie jest bardzo istotna (tab. 8 i 9).

Tabela 8

**Czas pozostawania bez pracy
osób niepełnosprawnych bezrobotnych
(dane PUP w Bytomiu, rok 2003)**

Czas pozostawania bez pracy	Rok 2003			
	mężczyźni	%	kobiety	%
Do 1 roku	38	7,6	26	5,7
1–3	52	10,4	44	9,6
3–6	70	14,0	59	12,9
6–12	84	16,8	73	15,9
12–24	106	21,2	98	21,4
24 i więcej	150	30,0	158	34,5
R a z e m	500	100,0	458	100,0

Tabela 9

**Czas pozostawania bez pracy
osób niepełnosprawnych bezrobotnych
(dane PUP w Bytomiu, rok 2004)**

Czas pozostawania bez pracy	Rok 2004			
	mężczyźni	%	kobiety	%
Do 1 roku	26	4,9	24	5,3
1–3	82	15,6	48	10,5
3–6	60	11,4	40	8,8
6–12	97	18,4	69	15,2
12–24	91	17,3	100	22,0
24 i więcej	171	32,4	174	38,2
R a z e m	527	100,0	455	100,0

Mimo że trudno porównywać wysokość wynagrodzenia osób niepełnosprawnych mających zatrudnienie z zarobkami osób sprawnych, to jednak warto zwrócić uwagę na to, że płeć nadal odgrywa tutaj istotną rolę. Zarob-

ki mężczyzn z wykształceniem średnim są wyższe od zarobków kobiet z wykształceniem niepełnym wyższym. Natomiast kobiety, które ukończyły studia podyplomowe, zarabiają średnio tyle, ile mężczyźni z niepełnym wyższym wykształceniem (tab. 10).

Tabela 10

Średnie wynagrodzenie kobiet i mężczyzn w zależności od wykształcenia

Wykształcenie	Podstawowe / zawodowe	Średnie ogólne	Średnie techniczne	Licencjat, niepełne wyższe	Wyższe	Podyplomowe
Średnie wynagrodzenie kobiet	1 611	1 843	1 794	2 057	2 635	3 049
Średnie wynagrodzenie mężczyzn	2 062	2 292	2 412	2 888	3 997	4 984
O ile więcej zarabiają mężczyźni [%]	28	24	34	40	52	63

Źródło: Podsumowanie Internetowego Badania Płac 2003 przeprowadzonego przez wynagrodzenia.pl i onet.pl <http://wynagrodzenia.pl>

Analizując przedstawione dane, można stwierdzić, że sytuacja bezrobotnych kobiet, zarówno sprawnych, jak i niesprawnych, jest trudniejsza niż mężczyzn znajdujących się w takim położeniu. Kobiety dłużej pozostają bez pracy i mają większe problemy ze znalezieniem nowego źródła dochodu. Prawie połowa bezrobotnych sprawnych kobiet nie może znaleźć zajęcia przez rok lub dłużej, a okres pozostawania bez pracy wydłuża się wraz z wiekiem; kobiety między 30. a 34. rokiem życia pozostają „na bezrobociu” 17 miesięcy, między 35. a 44. – 18,3 miesiąca, między 45. a 54. – 19 miesięcy.

Kobiety z wyższym wykształceniem szybciej znajdują pracę – ich bezrobocie trwa przeciętnie 6,4 miesiąca, natomiast kobiety z wykształceniem podstawowym pozostają bezrobotne najdłużej, bo do 18 miesięcy⁷.

Dane te odnoszą się do osób sprawnych, jednak przeprowadzona analiza dotycząca sytuacji osób bezrobotnych niepełnosprawnych pozwala przypuszczać, że sytuacja tych osób jest podobna lub zdecydowanie trudniejsza. Pomocy i wsparcia wymagają zarówno niepełnosprawne kobiety, jak i niepełnosprawni mężczyźni.

Ograniczenia wynikające z niepełnosprawności utrudniają lub uniemożliwiają podjęcie zatrudnienia w tradycyjnym systemie organizacji pracy. Rozpoznanie możliwości zastosowania elastycznych i alternatywnych form zatrudniania oraz wspieranie samodzielnej działalności gospodarczej może zmienić tę sytuację. W tym celu konieczne jest:

⁷ <http://temida.free.ngo.pl>

- podniesienie zawodowych kwalifikacji osób niepełnosprawnych,
- zwiększenie ich zawodowej aktywności,
- promowanie różnych (w tym alternatywnych i elastycznych) form zatrudnienia osób niepełnosprawnych,
- poszukiwanie rozwiązań umożliwiających podjęcie pracy osobom, które ze względu na niepełnosprawność mogą mieć trudności w dostosowaniu się do tradycyjnej organizacji pracy.

Praca osób niepełnosprawnych na otwartym rynku pracy może być organizowana na stanowiskach specjalnie dobranych i przystosowanych do psychofizycznych możliwości oraz potrzeb konkretnej osoby niepełnosprawnej w formie zatrudnienia wspomaganego, które polega na zatrudnieniu osoby niepełnosprawnej, zwłaszcza ze znacznym stopniem niepełnosprawności, na przystosowanym stanowisku pracy z pomocą drugiej osoby, tzw. zawodowego asystenta lub instruktora wspomagającego. Skuteczność tych działań może zostać zwiększona przez wykorzystanie do ich realizacji nowych technologii (w szczególności związanych z zastosowaniem technik informatycznych i sieci internet). Osoby niepełnosprawne, które ze względu na naruszenie sprawności nie mogą podjąć zatrudnienia na otwartym rynku pracy, mogą być kierowane do zakładów pracy chronionej oraz do zakładów aktywności zawodowej (Sękowski, 2001, s. 39).

Niezbędne jest także doskonalenie doradztwa i poradnictwa zawodowego za pośrednictwem m.in. określenia indywidualnej ścieżki kariery zawodowej osób niepełnosprawnych, kształtowanie ich umiejętności nawiązywania kontaktów z pracodawcami i pomoc w poszukiwaniu miejsc pracy, a także wspieranie w pierwszym okresie zatrudnienia.

Bibliografia

- Limanowska K., 1993: *Rehabilitacja lecznicza: Encyklopedia pedagogiczna*. Red. W. Pomykało. Warszawa.
- Ostrowska A., Szczepankowska B., 1998: *Aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych – stan i potrzeby*. W: *Problem niepełnosprawności w poradnictwie zawodowym*. Red. B. Szczepankowska. „Zeszyty Informacyjno-Metodyczne Doradcy Zawodowego”. Z. 10. Warszawa.
- Sękowski T., 2001: *Psychologiczne aspekty rehabilitacji zawodowej osób niewidomych zatrudnionych w warunkach pełnej i częściowej integracji*. Lublin.